

प्रकरण दुसरे

जयवंत दळवी व शिवाजी सावंत यांचा परिचय

१. जयवंत दळवी यांचा जीवन परिचय व वाङ्मयीन प्रवास

२. शिवाजी सावंत यांचा जीवन परिचय व वाङ्मयीन प्रवास

निष्कर्ष

संदर्भ सूची

प्रकरण दुसरे

जयवंत दळवी व शिवाजी सावंत यांचा परिचय.

जयवंत दळवी यांचा जीवन परिचय व वाङ्.मयीन प्रवास.

जयवंत दळवी यांचे जन्मगाव हे हडफडे, (गोवा) येथील असले तरीही त्यांचे बालपण हे आरवली ता. वेंगुलें जि. सिंधदुर्ग म्हणजे कोकणात गेले आहे. येथेच जयवंत दळवी यांनी मॅट्रीक पर्यंत शिक्षण घेतले. उत्तीर्ण झाल्यानंतर मुंबईत वास्तव्य केले. घरी आई, तीन आत्या आणि वडिल व चुलते. अशी त्यांची घरातील सर्व लोक एकत्रित राहत होती. बालमनावर त्यांच्यावर झालेले संस्कार, जीवन जगताना आलेले अनुभव व्यक्ती—व्यक्तीतील संबंध कसे आहे. व त्यातून साकार होत जाणाऱ्या मानवी गुंत्यांचा धांडोळा अनुभवी जीवन जगले आणि याच त्यांच्या मनावरील बालसंस्कारामध्ये स्त्री—पुरुष संबंधाविषयीची जी माहिती मिळत गेली. आणि त्यातून त्यांच्या चौकस बुद्धीचा म्हणा किंवा प्राप्त परिस्थितीचा ठसा मनावर कायम रूजला. जसे एखादया कलावंताचे ते जणू आद्य प्रयोजन होय. लेखकाच्या या संस्कारदक्षता मनातील गुंत्यामधील धागा आपल्या साहित्यातून मांडला कधी तो कल्पनेने तर कधी वास्तव घटनेने कधी सरळ तर कधी मिश्रित कथावस्तूतून मांडत गेले. मॅट्रीक नंतर १९४२ च्या 'चलेजाव' चळवळ सुरू झाली, तेव्हा घरातल्यांच्या सक्तीमुळे व्ही. जे. टी. आय. या इंजिनियरिंग महाविद्यालयात गेले, तिथे मन रमले नाही, देश पारतंत्र्यात होता. मनात देशप्रेम होते, म्हणूनच राष्ट्र सेवादलात सामिल झाले त्या वेळचे एस. एम्. जोशी अध्यक्ष होते. १९४७ ला देशाला स्वातंत्र मिळाले तसे पुन्हा साहित्यिक होण्याकडे मन वळले. आणि पहिलीच नोकरी 'प्रभात' दैनिकात एक वर्ष काम करून पुढे 'लोकमान्य' दैनिकात काम करतच बी. ए. चे शिक्षण घेत होते. मुंबईत वास्तव्य असल्याने लेखनाला

विचाराची गती 'साप्ताहिक नवाकाळ' मधून प्रकाशीत झाली. वास्तविक पाहता लेखकाचा लेखनाचा श्रीगणेशा येथूनच झाला.

एकंदरित "शाळेच्या हस्तलिखितात किंवा छापील वार्षिकात किरकोळ काही लिहलं असेनं तेवढंच तरीसुध्दा तेवढ्याच बळावर मला साहित्यिक व्हावं असं वाटत होते.एवढे खरं ।"१

दळवींच्या लहानपणापासून ते त्यांच्या वार्धक्याच्या कालखंडाचा विचार करताना त्यांच्या बालपणीतील त्यांच्यावर झालेल्या एकत्र कुटूंब पध्दतीचा प्रभाव नात्यातील, नातेसंबंधातील आणि स्त्री-पुरुष नर-मादी संबंधातील असणारे कुतूहल याचा प्रभाव त्यांच्या जीवनावर पडून त्यांच्या उत्तरायुष्यात त्यांच्या याच भावना त्यांनी शब्दबद्ध केल्या, आणि त्यातूनच 'स्पर्श' जन्मली यातून स्त्री - पुरुष यांच्यातील भावनिक नातेसंबंधावर प्रकाश टाकला. मुंबईतील बकाल दारिद्र्याने पछाडलेल्या झोपडपट्टीचे वर्णन करणारी कांदबरी 'चक्र' लिहिली.

जयवंत दळवींचे बालपण आरवली येथे गेले ; तेथे झालेल्या संस्कारातून बालदयातच ज्या ज्या व्यक्तींच्या सहवासात राहिले व त्यांना आलेला अनुभव हा त्यांच्या मनावर चिरकाल ठसा ठेवून गेला. परिणामी त्यांच्या साहित्यातून होत आलेल्या वेड्या लोकांच्या मानसिकतेचे वर्णन करणारे साहित्य येवू लागले. परिणामी एके दिवशी दळवींना त्यांच्या मुंबईतील मित्रांनी 'तुम्ही आत्मचरित्र का लिहित नाही? असा प्रश्न केला त्यावर त्यांनी उत्तर दिले मी माझ्या प्रत्येक कलाकृतीतून थोडा थोडा डोकावत असतो, असे म्हणतात. हे त्यांच्या प्रत्येक साहित्यकृतीतून दिसून येते.

लेखकाच्या आरवली गावातील शांता न्हावी, नरू, अंतोन पेस्ताव, भाई नाडकर्णी या सारखे कित्येक वास्तवातील पात्रे त्यांच्या साहित्याचा विषय झाले आहेत. त्यांच्या 'सारे प्रवासी घडीचे' ही आत्मकथानात्मक साहित्यकृती लेखकाच्या लहानपणीच्या आठवणींना उजाळा देणारे एक आत्मचरित्र म्हणावे लागेल.

शिवाजी सावंत यांचा जीवन परिचय व वाङ्मयीन प्रवास.

१९६० नंतरच्या कालखंडातील अत्यंत लोकप्रिय अशा मोजक्या लेखकांत शिवाजी सावंत (३१ ऑगस्ट १९४० – १८ सप्टेंबर २००२) यांची गणना होते. वयाच्या अवघ्या २७ व्या वर्षी (१९६७) लिहिलेल्या 'मृत्युंजय' या कादंबरीने सावंताना दिगंत किर्ती मिळवून दिली तेंव्हापासून 'मृत्युंजय – सावंत ही त्यांची ओळख लोकमान्य झाली. छावा (१९७९) आणि युगंधर (२०००) या त्यांच्या दोन कादंब—यांनी सावंताच्या लोकप्रियतेचा आलेख अधिकाधिक उंचवत नेला. महाराथी कर्ण, छ. संभाजी या पुराणे इतिहासातील शोकात्म नायकांचा गुंतागुंतीचा अंतबाह्य जीवनसंघर्ष सावंतानी मोठया प्रभावीपणे साकार केला आणि श्रीकृष्णाचे देवत्व महामानवाच्या मुशीतून कशाप्रकारे घडले याचा अपूर्व प्रत्यय 'युगंधरा'तून दिला. आपल्या इतिहास पुराणातून —उत्कट भव्यतेचि घेवून त्याचा तितकाच भावोत्कट व भव्यदिव्य अविष्कार करणारा हा लेखक म्हणजे अस्सल मराठमोळा देशी प्रतिभावंत होय. अवघ्या तीन एक तपांच्या (१९६०—२०००) अवधीत या झपाटलेल्या लेखकाने तीन लोकोत्तर महामान्यव्यांचे आधुनिक संवेदन शिलतेला दिलेले आव्हान समर्थपणे पेलून दाखविले. या महामानवांचे आज अवघ्या मानवी मनाशी व कर्तृत्वाशी असलेने अतूट सेंद्रीय नाते उलघडून दाखविले. शोकात्म तसेच युगंधर अशा इतिहासपुराणातील महापुरूषांचे ललित भाष्यकार असलेल्या शिवाजी सावंताचे वर्णन करावे लागेल.

पण एवढेच नाही..... शिवाजी सावंताना इतिहास पुराणातून बाहेर पडून समकालीन वर्तमानातील महापुरूषांकडे वळले हेही लक्षात येते. सहकारमहर्षी विठठलराव विखे पाटील यांच्या सुयुत्सूला त्यांनी 'लढत' (भाग १ व २) या हृदयस्पर्शी व प्रेरक चरित्रकथेत उभा केला. (१९८६) त्याप्रमाणे 'संघर्ष' (१९९५) या चरित्रकहाणीत जेष्ठ कामगार नेते भाई मनोहर कोतवाल यांच्या लढाउ चळवळीचा अविष्कार केला आहे.

सावंताच्या वाङ्मयीन पंचवटीला या पाच वटवृक्षांच्या अवतीभवती रंगरूपाची फुलझाडेही आहेत. 'अशी मने असे नमुने' (१९७५) व 'मोरावळा' हे व्यक्तिचित्रणांचे संग्रह कधी 'माणदेशी माणसांची, तर कधी 'व्यक्ती आणि वल्ली' यांची आठवण करून देतात — शेलका साज' मधील त्यांचे लेख वास्तव अनुभवांचे माणसांचे भावस्पर्शी दर्शन घडवितात. स्वतःच्या कादंब—यांना सावंतानी 'मृत्युंजय' (१९७५) व 'छावा' (१९८३) या नाटकांच्या रूपाने सादर केल्या. ही नाटके यशस्वी वटली. 'युगंधर' या कादंबरीविषयीचे एक चिंतनही पुस्तकरूपाने त्यांनी प्रसिध्द केले. 'श्री साई गीत' ही त्यांची गीतरचना सावंताच्या प्रतिभेचे हे उदाहरण होय. त्यांच्या मुख्य निर्मितीएवढेच ते रसिक मल्श ठरले आहे.

जयराम देसाई यांनी 'युगंधर २००३' मध्ये स्वतंत्र पुस्तके संपादित केली आहेत. सावंताच्या साहित्याबद्दलचे स्फूट समीक्षकलेखन, मुलाखती इ. प्रसिध्द झालेल्या आहेत. रंगभुमीप्रमाणेच आकाशवाणी, दूरदर्शन या माध्यमातूनही त्यांच्या कादंब—या प्रक्षेपित झाल्या आहेत. 'मृत्युंजय' या विक्रमी कादंबरीचे इंग्रजीसहीत दहा भाषांतून अनुवाद झाला आहे.

शिवाजी सावंतासारखे साहित्यिक हे नेहमीच एक अंशतः उलगडणारे व बहुतांश न उमगणारे कोडे असते. त्यांची बॅरटकॅप व सैनिकी रूबाब हेही, म्हटले तर कोडेच कादंबरीकार सावंत यांचा दिसून येणारा एक जुना विशेष म्हणजे प्रचंड वाचन, संशोधन, प्रकल्प भेटीगाठी यातून केलेली अथक साधना. इतिहास पुराणांच्या अफाट साधनसामुग्रीतून नेमका तपशील व तत्त्वे गोळा करण्याचा निकराचा प्रयत्न करणे, ही कष्टप्रद व कष्टसाध्य साहित्यनिर्मिती आहे. त्यांच्या मनःपिंडाची जडणघडण झाली ती आजरा, हे त्यांचे जन्मगांव व कोल्हापूर परिसरात अस्सल देशी मातीत मराठीच्या संस्कारात आणि निखालस ग्रामीण परंपरेचा चिवट, लढाउ जीवनश्रद्धेत एक निसर्गतःच प्राप्त झालेले आहे. आज—याच्या भजनी, नाटयवेडया युयुत्सू वातावरणात सावंत हा लेखक घडला. या वातावरणात खांडेकरी जीवनवादाचा व भरजरी कल्पकशैलीचा एक प्राणवायु

सदृश असा घटकही होता. सावंताच्या प्रतिभेने या सश्रद्ध सांस्कृतिक वारसाचे संपन्न पडसाद उमटले. सावंतानी इंग्रजी वाङ्मय वाचले पण त्यांचा प्रभाव टाळला. सावंताच्या कादंब—या अंतःस्फूर्त, अंतःप्रेरित, आत्मज्ञानलक्षी आहेत. म्हणूनच अस्सल देशीयतेचे खास मराठमोळेपणाचे एक अंतर्भूत वलय त्यांना लाभले.

आधुनिक मराठी कादंबरीच्या परंपरेत सावंतांची परंपरा अस्तिककर्ते सानेगुरूजी, ययातीकर्ते खांडेकर, स्वामीकर्ते रणजीत देसाई, झेपकर्ते ना. सं. इनामदार आदींशी नाते जोडणारे ठरते.

मूर्तीदेवी पुरस्कार स्वीकारताना दिलेला संदेश माननीय आहे. ते म्हणतात — “भारतीय नागरीकों को परिश्रमपूर्वक संस्कारीत करने का दायित्व हम साहित्यकारों पर है। नहि मनुष्यात् श्रेष्ठतरं किंचित् यही सच है।” सावंताचे हे आवाहन मोठे प्रेरक आहे.

या मृत्युंजयकार प्रतिभावंताचा मृत्यू मात्र कर्णाच्या भूमीने गिळालेल्या रथचक्राच्या नियतीसारख्या दारूण दुःखदायक ठरला. अखिल भारतीय मराठी साहित्य संमेलनाच्या अध्यक्षपदाच्या धुमश्चक्रीत तळपणा—या या साहित्यिकाला अनपेक्षितपणे नियतीने बोलावून घेतले. तरीही ‘मृत्युंजय’ रूपाने हा ‘मृत्युंजय’ कार आपल्या अवतीभावेती आहेच आहे.

- संदर्भ सूची — १. आत्मचरीत्राएवजी जयवंत दळवी
प्रकाशक अशोक कोठावळे
मॅजेस्टिक प्रकाशन गिरगाव मुंबई.
आवृत्ती पहिली १९९५, पृ.क्र ११
२. My Own Calendar प्रकाशन : गं. म. भ. न
पृ. ३०.